

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Haziran/June 2022, c. 8, s. 1: 107-132

Hadislerde Yevm-i Şek (Şek Günü) Orucu The Sawm of Yawm Al-Shakk (Day of Doubt) In Hādīths

Fatih Mehmet YILMAZ

Doç. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis ABD,
Associate Professor, Hitit University, Faculty of
Theology, Department of Hadith
fatihmehmetyilmaz@hitit.edu.tr

ORCID: 0000-0002-5416-3986

DOI: 10.47424/tasavvur.1076803

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 21 Şubat / February 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 26 Nisan / April 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Yılmaz, Fatih Mehmet. "Hadislerde Yevm-i Şek (Şek Günü) Orucu".
Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi 8 / 1 (Haziran 2022): 107-132.
<https://doi.org/10.47424/tasavvur.1076803>

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | [mailto: ilahiyatdergi@nku.edu.tr](mailto:ilahiyatdergi@nku.edu.tr)

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdağ, 59100 Turkey.

CC BY-NC-ND 4.0

Öz

İslâm'da emredilen ve tavsiye edilen oruçların yanı sıra belirli zaman ve durumlarda yasaklanmış veya tutulması hoş karşılanmamış oruçlar da söz konusu olmuştur. Ramazan ayının başladığına hükmedilemediği şâban ayının otuzuncu günü (yevm-i şek) orucu da bunlardan birisidir. Hz. Peygamber, Allah Teâlâ'nın hilâlleri insanların vakitleri ayarlamaları için tahsis ettiğinden bahsetmiş, prensip olarak hilâlin görülmesi ile oruca başlanılmasını, havanın bulutlu olması durumunda ise herhangi bir şüphenin meydana gelmemesi için ayın miktarının takdir/hesap edilmesini istemiştir. Buna rağmen şek günü tutulacak/tutulan oruçla ilgili birbirinden farklı rivayetler varid olmuş hatta bu durum mezhep içtihatlarına da yansımıştır. Netice itibarıyla hem sahâbe hem de tâbiîn ve etbâ'u't-tâbiîn dönemlerinde söz konusu güne denk gelen mutat oruç hariç oruç tutmayı mekruh addeden; oruç tutulabileceğini söyleyen ve meydana gelebilecek ihtilafların önüne geçmek üzere idarenin kararının dikkate alınmasını savunan üç temel görüş ve uygulama ortaya çıkmıştır. İşte bu makalede Hz. Peygamber, sahâbe, tâbiîn ve sonrası döneme ilişkin yevm-i şek'de tutulan oruçla alakalı rivayetler pratiğe yansıyan taraflarıyla ele alınıp incelenmiş ve son olarak mezhep imamlarının görüşlerine de yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ramazan, Oruç, Rü'yet, Hilâl, Yevm-i Şek.

Abstract

In addition to the sawms that are ordered and recommended in Islam, there are also sawms that are prohibited or not welcomed in certain times and situations. Sawm on the thirtieth day (yawm al-shakk) of the month of Sha'bân, when the month of Ramađân cannot be decreed to have started, is one of them. The Prophet mentioned that Allah allocated the hilâls for people to arrange the times and in principle, he wanted to start fasting with the sighting of the moon, and to calculate the amount of the month in case of cloudy weather in order to avoid any doubt. Despite this, different narrations have emerged in the ĥadîth literature about fasting on the yawm al-shakk and this situation has even been reflected in the sectarian jurisprudence. As a result, three basic views and practices emerged during the time of şahabah, tâbi'ûn and tebe'u't-tâbi'în that considered it makruh to fast except for the usual fast

that coincided with the day in question, that fasting could be kept, and that the decision of the administration should be taken into account in order to prevent possible conflicts. In this article, the riwāyahs about fasting in the yawm al-shakk pertaining to the Prophet, the şahābah, tâbi'în and the later period are discussed and analyzed with their practical aspects, and finally, the views of the sect imams are also included.

Keywords: Ramađān, Sawm, Ru'yat, Hilāl, Yawm al-Shakk.

Giriş

İslâmî gelenekte namaz vakitleri, oruca başlama, iftar vakti gibi güneşin hareketlerine ve gece-gündüz ayırımına göre belirlenen bazı ibadetler hariç tutulursa ramazan orucu, hac, zekât, fıtır sadakası, kurban ve bayram namazları gibi edâsı yıl içinde belirli zamanlara bağlanmış olan ibadetlerin vakit ve sürelerini tespitinde kamerî aylar esas alınmıştır.¹ Nitekim Hz. Peygamber, ramazan orucuna başlamak için hilâlin gözetlenmesi, görülmesi halinde oruç tutulması; gökyüzünde bulut, toz, karanlık gibi bir engelin olması durumunda ise hesapta/takdir bulunulması ve buna göre hareket edilmesi gerektiğini söylemiştir. Bu doğrultuda ramazan ayı hilâlinin şer'î bir şekilde tespit imkânının bulunmadığı dolayısıyla ramazanın ilk günü mü yoksa şâbanın sonu mu diye şüpheye düşülen ve yevm-i şek denilen günde nasıl bir tutum sergileneceğine dair gerek Hz. Peygamber gerek sahâbe gerekse de tâbiîn ve sonrası dönemde farklı uygulamalar söz konusu olmuş ve neticede bu durum mezheplere de çeşitli içtihatlar şeklinde yansımıştır.

İşte bu çalışma şek günü tutulan/tutulacak orucun rivayet ve uygulamaları ile hadislerdeki görünümünü ve bunların mezhep içtihatlarında nasıl makede bulunduğunu konu edinmektedir. Bu amaçla öncelikle oruç ve mahiyeti hakkında kısa bilgi verilecek daha sonra da sırasıyla yevm-i şek kavramı Hz. Peygamber, sahâbe, tâbiîn ve sonrasında haber ve pratiklerde ilgili orucun yaklaşık iki asırlık serencamı irdelenecektir.

¹ bk. İrfan Yücel, "Hilâl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/2.

1. Oruç Kavramı ve Mahiyeti

Uzak durmak ve tutmak anlamlarına gelen savm/oruç kelimesi tan yerinin ağarmasından güneşin batışına kadar şer'an belirlenmiş ibadeti yerine getirmek maksadıyla yeme, içme ve cinsel ilişkiden uzak durmak demektir.²

Hz. Peygamber, Medine'ye geldiğinde her aydan üç gün oruç ve aşure orucu tutmuş sonrasında Kur'an-ı Kerim'in, "Ey iman edenler! Sizden öncekilere farz kılındığı gibi sakınasınız diye size de sayılı günlerde oruç farz kılındı. İçinizden hasta ve yolcu olan başka günlerde sayısınca tutar. Orucu tutmakta zorlananlar için bir yoksulun (günlük) yiyeceği kadar fidye yeterlidir..."³ beyanı ile Allah Teâlâ orucun farz kılındığını bildirmiş ancak bu aşamada söz konusu hükme binaen dileyen oruç tutmuş isteyen de fakiri doyurmakla yetinmiştir. Fakat hicri ikinci yılın şâban ayında,⁴ "... Artık içinizden kim bu aya yetişirse onu oruçlu geçirsin..."⁵ ayetinin nazil olmasıyla birlikte sağlıklı mukim olanlara ramazan ayı orucunu tutma yükümlülüğü sabit hale gelmiştir.⁶ Nitekim Hz. Peygamber İslâm'ın esasları arasında oruç ibadetini de zikretmiş⁷ ayrıca Dımâm b. Sa'lebe'nin (ö. ?),⁸ "Ey Allah'ın Resulü! Allah Teâlâ bana oruç ibadetinden neyi farz

² Muhammed Amîm el-İhsân el-Müceddidî el-Bereketî, *et-Ta`rifâtü'l-fıkhiyye* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2002), 131.

³ el-Bakara, 2/183.

⁴ Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (yy.: Dâru'l-Fikir, ts.), 10/254.

⁵ el-Bakara, 2/185.

⁶ Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî, *el-Müsned* (Kâhire: Müessesetü Kurtuba, ts.), 5/246.

⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm b. el-Muğîra el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmiu'l-Müsned es-Sahîhu'l-Muhtasar min Umûri Resûlillâhi ve Sünenihi ve Eyyâmihî*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır (yy.: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422); "İmân", 1, "Tefsîr" (2), 30; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arâbî), "İmân", 19, 20, 21; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Mısır: Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, 1397/1977), "İmân", 3; Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *el-Müctebâ*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Haleb: Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye ts.), "İmân", 13.

⁸ Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Abdülmelik el-Kastallânî, *İrşâdü's-sârî li şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Mısır: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emiriyye 7. Basım, 1323), 3/344.

kıldı." sorusuna o (s.a.v.), "Ramazan ayı(nda) tutulan orucu." ⁹ diye cevap verecek Kur'an'ın söz konusu hükmünü teyit etmiştir.

İslâm'da emir ve tavsiye edilenler dışında belirli zaman ve durumlarda ise oruç tutulması yasaklanmış veya dinen hoş karşılanmamıştır. Ramazan ayının başladığına hükmedilemediği şâbanın otuzuncu günü (yevm-i şek) de bunlardan birisidir.¹⁰

2. Yevm-i Şek (Şek Günü)

Yevm-i şek, ramazan ayı hilâlinin şer'î bir şekilde tespit imkânının bulunmadığı ve ramazanın ilk günü mü yoksa bir sonraki ayın sonu mu diye şüpheye düşülen şâban ayının otuzuncu gününe verilen isimdir.¹¹

Hz. Peygamber, yaşadığı dönemden bahsederken kendilerinin ümmî bir topluluk olduğunu ve hesap bilmediklerini belirterek ayların gün sayısı hakkında bazı bilgiler vermiş,¹² bu doğrultuda Allah Teâlâ'nın hilâlleri insanların vakitleri ayarlamaları için tahsis ettiğini¹³ dolayısıyla hilâlin görülmesi ile oruca başlanmasını, havanın bulutlu olması durumunda ise herhangi bir şüphenin meydana gelmemesi için¹⁴ ayın miktarının takdir/hesap edilmesini istemiştir.¹⁵ Nitekim şek günü sabah vakti bir bedevi çıkagelmiş ve hilâli gördüğünü söylemiş bunun üzerine Resul-i Ekrem ona, *Allah'tan başka ilah olmadığına ve benim de Allah Resulü olduğuma tanıklık eder misin?* diye sormuş söz ko-

⁹ Buhârî, "Savm", 1, "Hiyel", 3.

¹⁰ bk. İbrahim Kâfi Dönmez, "Oruç (İslâm'da Oruç)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/418.

¹¹ Sirâcüddin Ömer b. İbrâhîm İbn Nuceym, *en-Nehrü'l-fâik şerhu Kenzi'd-dekâik*, thk. Ahmed İzzü İnâye (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1422/2002), 2/11.

¹² Ahmed b. Hanbel, 1/184, 2/43, 52, 122, 129; Buhârî, "Savm", 11, 13; Müslim, "Siyâm", 4, 10, 12, 13, 15; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, *Sünen-i İbn Mâce*, thk. Şuayb el-Arnaûd vdğr. (Dimeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009/1430), "Savm", 8; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî, *Kitâbü's-Sünen*, thk. Muhammed Avvâme (Beirut: Müessesetü'r-Reyyân, 2. Basım, 2004/1425), "Siyâm", 4; Nesâî, "Savm", 17.

¹³ Ahmed b. Hanbel, 4/23.

¹⁴ Muhammed b. Sâlih el-Useymin, *Fethu zi'l-celâli ve'l-ikrâm bi şerhi Bulûğ'i'l-merâm*, thk. Subhî b. Muhammed Ramazan - Ümmü İsrâ bint Arefe Beyûmî (Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1427/2006), 3/176.

¹⁵ Buhârî, "Savm", 11; Müslim, "Siyâm", 5, 7, 9, 11; İbn Mâce, "Siyâm", 8; Ebû Dâvûd, "Siyâm", 4; Nesâî, "Savm", 14, 15, 17.

nusu şahsın olumlu cevabı karşısında da şu vakte kadar yemiş olanların günün geri kalan kısmında yememelerini; yememiş olanların da oruç tutmalarını emretmiştir.¹⁶ Çünkü ramazan orucu havanın açık olması durumunda hilâlin görülmesi ile gökyüzünün bulutlu veya hilâli görmeye engel bir hadisenin bulunması halinde ise şâban ayını otuz güne tamamlamakla farz olur.¹⁷ Bu bağlamda yeni ayın hilâlinin görülmemiş ve bir önceki ayın devam ediyor olması sebebiyle ramazan ayındandır diye şâban ayının otuzuncu gününde oruç tutulmaması istenmiştir.¹⁸ Buna rağmen şâban ayının tümünü oruçlu geçiren kimsenin şek gününde orucu bırakmaması daha faziletli olduğu gibi mutadı bugüne denk gelen kimsenin de oruç tutmasında bir sakınca görülmemiştir.¹⁹ Ancak rü'yet-i hilâlden kaynaklanan sebeplerle mezkûr günde oruç tutmanın hükmüne dair çeşitli rivayet ve uygulamaların varlığı mevzuya dair farklı görüşlerin serdedilmesine de sebep olmuştur. İşte bu nedenle biz ilgili meseleyi Hz. Peygamber, sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiînün söz ve pratikleri ayrıca mezheplere yansıyan yanlarıyla ele alıp inceleyeceğiz.

3. Hz. Peygamber ve Yevm-i Şek

Her ne kadar Hz. Peygamber, şâban ayının tamamını oruçlu geçirip böylece şâbanı ramazana birleştirse de²⁰ ümmetinin farz orucu layıkıyla tutabilmeleri adına²¹ şâban ayının yarısından sonra²² veya ramazan ayının birkaç gün öncesinden oruç tutmamalarını istemiştir.²³

¹⁶ Ebû Sehl Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma`rife, 1414/1993), 3/62; Benzeri rivayetler için bk. Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. el-Fazl b. Berâm ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Selim Esedü'd-Dârânî (Riyâd: Dâru'l-Muğni, 2000/1421), "Savm", 6; Ebû Dâvûd, "Sıyâm", 14; Tirmizî, "Savm", 7.

¹⁷ Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed İbn Abdülber, *el-İstizkâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2. Basım, 1423/2002), 3/276; Abdullah Kahraman, *İslam İbadet Esasları* (Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2018), 142.

¹⁸ Ali b. Sültân Muhammed el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu Mişkâti'l-mesâbih* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1994), 4/461.

¹⁹ Komisyon, *İlmihal* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 4. Basım, 2003), 1/389.

²⁰ bk. Dârimî, "Savm", 33; İbn Mâce, "Sıyâm", 4; Ebû Dâvûd, "Sıyâm", 11; Tirmizî, "Savm", 36.

²¹ Mahmûd Muhammed Hattâb es-Sübki, *el-Menhelü'l-azbü'l-mevrûd şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. Eymen Mahmûd Hattâb (yy.: b.y., 2. Basım, 1394), 10/57.

²² Söz konusu rivayete her ne kadar bazı muhaddisler sahih veya hasen hükmünü vermiş olsalar da ilgili haber sahihain tarafından nakledilen, "Ramazanı bir iki gün öncesinden

Resul-i Ekrem prensip olarak hilâli görünce ramazan orucuna başlanmasını ve şevvâl hilâliyle de bayram yapılmasını emretmiştir.²⁴ Böylece açık havada hilâlin görülmesiyle şâban ayı otuza tamamlanmasa bile ramazan orucunun farz olacağı hükmünü tespit etmiş²⁵ ancak yirmi dokuzuncu gündün sonra yani otuzuncu gece havanın kapalı olması durumunda takdirde bulunulmasını (hesap yapılmasını) emrederek²⁶ şâbanı otuza tamamlayıncaya dek ramazana başlanılmamasını istemiştir.²⁷ Nitekim Hz. Âişe (ö. 58/678) bu durumu Hz. Peygamber'in başka hilâllerde yapmadığı araştırmayı şâban hilâlinde gerçekleştirdiğini söyleyerek dile getirmiş, havanın kapalı olması halinde sayıyı otuza tamamladığını belirtmiştir.²⁸ Hatta Resulullah (s.a.v.), meydana gelebilecek bir şüpheye karşı önlem almak²⁹ ve böylece oluşabilecek karışıklığı gidermek amacıyla³⁰ farz ile nafile arasını ayırarak ramazanı bir veya iki gün önceden oruç tutarak karşılamayı yasaklamıştır.³¹

Hz. Peygamber, ramazan ve kurban bayramlarının ilk, teşrîk ve şek günü olmak üzere altı günde oruç tutulmasını yasaklamış³² ayrıca "Hilâli görünceye

tutacağınız oruçla karşılamayın." hadisine muhalefeti sebebiyle Ahmed b. Hanbel tarafından şâz kabul edilmiştir. bk. Useymîn, *Fethu zi'l-celâli ve'l-ikrâm*, 3/74, 171.

²³ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr* (Beyrut: Dâru't-Tâc, 1989/1409), 2/284 (No: 9026); Ebû Dâvûd, "Sıyâm", 12.

²⁴ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, thk. Muhammed Mustafa el-A`zamî (Abudabi: Müessesetü Ziyâd b. Sültân Âl Nihyân, 1425/2004), "Sıyâm", 1002; Ahmed b. Hanbel, 2/63, 456, 3/341; Dârimî, "Savm", 2; Buhârî, "Savm", 11; Müslim, "Sıyâm", 3.

²⁵ Muhammed el-Emîn b. Abdullah el-Alevî el-Hererî, *el-Kevebü'l-vehhâc şerhu Sahîli'l-Müslim* (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1430/2009), 12/330.

²⁶ Ahmed b. Hanbel, 2/5, 13, 63, 145; Dârimî, "Savm", 2; Buhârî, "Savm", 5, 11; Müslim, "Sıyâm", 6-9; İbn Mâce, "Sıyâm", 7; Ebû Dâvûd, "Sıyâm", 4.

²⁷ Dârimî, "Savm", 1; Buhârî, "Savm", 5, 11; Ebû Dâvûd, "Sıyâm", 7.

²⁸ Ahmed b. Hanbel, 6/149; Ebû Dâvûd, "Sıyâm", 6.

²⁹ Useymîn, *Fethu zi'l-celâli ve'l-ikrâm*, 3/176.

³⁰ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 10/288.

³¹ Buhârî, "Savm", 14; Müslim, "Sıyâm", 125; İbn Mâce, "Sıyâm", 5; Ebû Dâvûd, "Sıyâm", 11; Tirmizî, "Savm", 2.

³² bk. Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdülhâlık el-İtkî el-Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, thk. Âdil b. Sa`d (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1427/2006), 15/135 (No: 7445); Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San`ânî, *el-Musannef*, thk. Habîbürrâhmân el-A`zamî (Hindistan: el-Meclisü'l-İlmî, 2. Basım, 1983/1403), 4/160 (No: 7320).

dek oruç tutmayın.”³³ şeklindeki beyanı da şek günü oruç tutulmasını meneden bir açıklama olarak değerlendirilmiştir.³⁴ Bu doğrultuda Ammâr b. Yâsir’e (ö. 37/657) yevm-i şek’de kızartılmış bir kuzu getirildiğinde yanında bulunanlar oruçlu oldukları gerekçesiyle yemek istememişlerdi. Bunun üzerine Ammâr (r.a.) bu günde oruç tutan kimsenin Ebü’l-Kâsım’a isyan/muhalefet etmiş olacağını söyleyerek onların söz konusu tutumlarına tepki göstermiştir.³⁵ İbn Hacer (ö. 852/1449) söz konusu rivayette yer alan, “Ebü’l-Kâsım’a isyan etmiştir” ifadesinden hareketle şek gününde oruç tutmanın haram olduğunu, zira sahâbeden herhangi birinin böyle bir ifadeyi kendi re’yi olarak söylemeyeceğini ve bu açıdan ilgili haberin merfu hükmünde kabul edileceğini belirtmiştir.³⁶ Ayrıca İbn Abdullah b. Harrâd’ın (ö. ?) verdiği bilgiye göre o yanındakilerle birlikte havanın bulutlu olduğu bir pazartesi günü oruca niyetlenmişler fakat bu durumu Hz. Peygamber’e de sormak istemişlerdi. Onlar ilgili mesele için Resulullah’ın (s.a.v.) yanına vardıklarında onun (s.a.v.) oruçlu olmadığını görmüşler ve “Ey Allah’ın Nebi’si! Biz bu gün oruçluyuz.” demişlerdi. Bunun üzerine Resul-i Ekrem, tuttuğu orucu bugüne denk gelenler hariç diğerlerinin oruçlarını bozmalarını emretmiş ve şâban ayından olmadığı halde bir gün oruç tutmaktansa ramazandan bir gün oruçlu olmamayı tercih edeceğini beyan etmiştir.³⁷ Buna göre Hz. Peygamber, sürekli tuttuğu orucu mezkûr güne denk gelenler dışında diğerlerinin oruç tutmamalarını isteyerek şek günü oruç tutanlara yönelik tavrını belirlemiştir.

Yukarıda zikrettiğimiz ve ramazandan bir iki gün önce oruç tutulmasını veya hilâl görülmeden önce ramazan niyetiyle oruç tutma konusunda acele edilmesini yasaklayan³⁸ rivayetlerin yanı sıra şek günü oruç tutulabileceğini

³³ Buhârî, “Savm”, 11; Müslim, “Sıyâm”, 3.

³⁴ Mûsâ Şâhîn Lâşîn, *Fethu’l-mün`im şerhu Sahîhi’l-Müslim* (yy.: Dâru’ş-Şurûk, 1423/2002), 4/509.

³⁵ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 4/159 (No: 7318); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/323 (9502); Dârimî, “Savm”, 1; İbn Mâce, “Sıyâm”, 3; Ebû Dâvûd, “Sıyâm”, 10; Tirmizî, “Savm”, 3; Nesâî, “Sıyâm”, 37.

³⁶ Ahmed b. Ali b. Hacer, *Fethu’l-bârî bi şerhi Sahîhi’l-İmâm Ebî Abdillah Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî* (yy.: el-Mektebetü’s-Selefiyye, ts.), 4/120.

³⁷ Yahyâ b. el-Hüseyn b. İsmâîl eş-Şecerî el-Cürçânî, *Kitâbü’l-Emâlî*, thk. Muhammed Hasan Hasan İsmâîl (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1422/2001), 2/156-157 (No: 1951).

³⁸ Buhârî, “Savm”, 14; Müslim, “Sıyâm”, 21; Ebû Dâvûd, “Sıyâm”, 7; İbn Mâce, “Sıyâm”, 3.

çağrıştıran haberler de söz konusu olmuştur. Nitekim Hz. Peygamber, ramazan ayı öncesinde yaptığı konuşmada, “Oruç şu gündür. Biz, gün gelmeden evvel oruç tutarız. Dileyen daha önce oruca niyetlenir, isteyen de söz konusu güne kadar erteler.” şeklinde bir hutbe irad etmiş,³⁹ ayrıca bir kişiye, “Şâban ayının sonunda oruç tuttun mu?”⁴⁰ diye sormuş ilgili şahsın olumsuz yanıtı karşısında ona ramazan ayı bittikten sonra bir iki gün oruç tutmasını emretmiştir.⁴¹ Ancak daha evvel de belirttiğimiz ve Resul-i Ekrem’in yevm-i şek’de oruç tutulmasını yasaklayan ifadelerinden dolayı söz konusu iki hadis farklı şekillerde yorumlanmıştır. Buna göre haberlerin ilkinde yer alan beyan, Hz. Peygamber’in âdeti olduğu üzere şâban ayında çokça oruç tuttuğunu hatırlatması ve dileyenlerin kendisi gibi davranmasını istemesi,⁴² diğer rivayette bulunan nehiy ise şâban ayında oruç tutma alışkanlığı olmayan ancak ramazana hazırlık bağında o gün oruç tutan kimseye yönelik olarak değerlendirilmiştir.⁴³ Ayrıca Resul-i Ekrem’in, “Şâban ayının sonunda oruç tuttun mu?” diye soru yönelttiği şahsın ay sonunda oruç tutmayı alışkanlık haline getirdiği ancak ramazanın bir iki gün öncesinden oruç tutularak karşılanmaması yasağını duyması üzerine bu uygulamasından vazgeçtiği ve mezkûr alışkanlığını devam ettirmesi adına Resul-i Ekrem’in ondan tutmadığı orucu kaza etmesini istediğine yönelik açıklamalar yapılmış,⁴⁴ böylece her iki rivayet arasında gözükten tearuz giderilmeye çalışılmıştır. Her ne kadar şek günü oruç tutulmasını yasaklayan haberler ile bu son iki hadis arasındaki ihtilaf söz konusu açıklamalarla orta-

³⁹ İbn Mâce, “Sıyâm”, 3.

⁴⁰ İlgili günlerde oruç tutulmasının yasaklanması sebebiyle Hz. Peygamber’in bu sorununun zecr ve inkâr amaçlı olduğu bu sebeple de daha önceki rivayetle arasında bir tearuzun bulunmadığı da ifade edilmiştir. bk. Alâuddîn b. Dâvûd b. el-Attâr, *el-Udde fi şerhi'l-Umde fi ehâdîsi'l-ahkâm* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1427/2006), 2/841.

⁴¹ Ahmed b. Hanbel, 4/443; Buhârî, “Savm”, 62; Müslim, “Sıyâm”, 199-201.

⁴² Ebû'l-Hasen el-Hanefî es-Sindî, *Şerhu sünen-i İbn Mâce el-Kazvîni* (Beyrut: Dâru'l-Cil, ts.), 1/505.

⁴³ Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed el-Hattâbî, *A'lâmü'l-Hadîs fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed b. Sa`d b. Abdurrahman Âl Suûd (yy.: Câmiatü Ümmü'l-Kurâ, 1409/1988), 2/974; Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Sahîh-i Müslim bi şerhi'n-Nevevî* (Ezher: el-Matbaatü'l-Mısriyye, 1349/1930), 8/53; Sübkî, *el-Menhel*, 10/46; Hererî, *el-Kevebü'l-vehhâc* 13/174.

⁴⁴ Lâşîn, *Fethu'l-mün'im*, 5/29.

dan kaldırılmaya çalışılmış olsa da netice itibarıyla ilgili nakiller yevm-i şek'de oruç tutulabileceği yönünde anlaşılmaya da müsait gözükmektedir.

4. Sahâbe ve Yevm-i Şek

Şek günü tutulacak oruç ile alakalı rivayetler incelendiğinde konuya dair sahâbe arasında üç görüş ve uygulamanın ön plana çıktığı görülecektir. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

4.1. Oruç Tutmanın Mekruh Olduğu Görüşünde Olanlar

Sahâbilerin çoğunluğu mutat oruç hariç şek günü oruç tutulmasını mekruh kabul etmiş hatta aralarında bu davranışı Allah Resulüne isyan kabul edenler de olmuştur.⁴⁵ Buna göre Hz. Ömer (ö. 23/644), Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53), Huzeyfe b. Yemân (ö. 36/656), Ammâr b. Yâsir, Hz. Ali (ö. 40/461), Ebû Hüreyre (ö. 58/678), Semüre b. Cündeb (ö. 60/680), Talk b. Ali (ö. ?), Dahhâk b. Kays (ö. 64/684), İbn Abbâs (ö. 68/687-88), Abdullah b. Ömer (ö. 73/693) ve Enes b. Mâlik'in (93/711-12) de aralarında bulunduğu birçok sahâbî mutat tutulan orucun o güne denk gelmesi hariç şek gününde oruç tutmayı mekruh addetmişlerdir.⁴⁶

Hz. Ömer, Huzeyfe b. Yemân ve Hz. Ali yevm-i şek'de oruç tutmayı yasaklamışlar,⁴⁷ Dahhâk b. Kays ve İbn Ömer ise tüm seneyi oruçlu geçirseler dahi ilgili günde oruç tutmayacaklarını belirtmişlerdir.⁴⁸

İbn Abbâs, ramazan hilâli görülmediği halde ramazan orucunun öne çekilmesini reddetmiş,⁴⁹ bu günde oruç tutanlara hayret ettiğini belirterek Hz. Peygamber'den nakille havanın kapalı olması durumunda sayının otuza tamamlanması gerektiğini aktarmıştır.⁵⁰ Ayrıca o, şek günü oruçlu olanlardan yemelerini istemiş ve ramazan orucunun başka bir oruçla birleştirilmemesi

⁴⁵ Ebû İbrâhîm, Muhammed b. İsmâil es-San`ânî, *Sübü'lü's-selâm* (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1427/2006), 2/420.

⁴⁶ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 10/273; İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, 3/369; Lâşîn, *Fethu'l-mün`im*, 4/509.

⁴⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/322 (No: 9489, 9493).

⁴⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/322 (No: 9491-9492).

⁴⁹ bk. Muhammed b. Ali b. Âdem b. Mûsâ el-Etiyûbî el-Vellevî, *Zahîretü'l-ukbâ fî şerhi'l-müctebâ* (yy.: Dâru Âli Berûm, 1424/2003), 20/308.

⁵⁰ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübâ*, 4/349 (No: 7946).

gereğini de ifade etmiştir.⁵¹ Aynı uyarı Ebû Hüreyre tarafından da yapılmış⁵² ve o, Resul-i Ekrem'in ramazan öncesinde mutat olarak tutulan oruca denk gelmesi haricinde ramazan orucunu karşılamak üzere bir iki gün öncesinden oruca başlanması yasağını hatırlatmıştır.⁵³

Abdullah b. Mes`ûd, bazılarının yevm-i şek'de oruç tuttıkları haberi kendisine ulaştığında, "Hilâli gördükleri için mi?" diye sormuş, "Hayır." cevabı verilince de ramazana ondan olmayan bir günü ilave etmeyi uygun görmemiş ve ramazan ayında bir gün oruç bozup sonra onu kaza etmeyi ramazandan olmayan bir günü ona ilave etmeye tercih edeceğini ifade etmiş,⁵⁴ Hz. Peygamber'in hilâlin görülmediği ramazan ayından bir önceki günde oruç tutulması yasağını anımsatmıştır.⁵⁵

Enes b. Mâlik, şek gününde oruç tutmamayı Hz. Peygamber'in davranışı/sünnet olarak nitelemiştir. Nitekim rivayete göre Muhammed b. Ka`b el-Kurazî (ö. 108/726 [?]) selam vermek üzere yanına girdiğinde Enes (r.a.) yemek getirmiş ve yemişti. Söz konusu tabloya şahit olan Ka`b, "Bu yaptığın sünnet mi?" diye sormuş o da, "Evet." cevabını vermişti.⁵⁶ Mezkûr olayda da görüldüğü üzere Enes b. Mâlik, yevm-i şek'de oruca niyetlenilmemesini sünnet olarak değerlendirmiş, kendisi de ilgili vakitte oruç tutmamıştır. Zira ibadete taalluk eden böylesi bir hükmün içtihatla sabit olması mümkün değildir.⁵⁷ Ayrıca Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/729) de Basra'da bulunduğu şek günü bir sabah vakti oruç konusunda nasıl davranacaklarını bilemedikleri için

⁵¹ bk. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 4/158 (No: 7311, 7312); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/284 (No: 9022); Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû` şerhu'l-mülhezzeb* (yy.: İdâretü't-Tibaâ el-Münîra, ts.), 6/410.

⁵² Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 4/158 (No: 7313).

⁵³ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 4/158 (No: 7315); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/284 (No: 9025); Buhârî, "Savm", 14; Müslim, "Sıyâm", 21; İbn Mâce, "Sıyâm", 5; Ebû Dâvûd, "Sıyâm", 7; Nesâî, "Sıyâm", 17, 31, 32.

⁵⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/322 (No: 9490).

⁵⁵ bk. Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu`cemü'l-evsat*, thk. Târık b. İvazullah b. Muhammed - Ebû'l-Fazl Abdülmuhsin b. İbrâhîm el-Huseynî (Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1415/1995), 4/373 (No: 4469).

⁵⁶ bk. Taberânî, *el-Mu`cemü'l-evsat*, 9/30 (No: 9043).

⁵⁷ Hasan b. Muhammed b. Haydar el-Vâilî, *Nüzhetü'l-elbâb fî kavli't-Tirmizî ve fi'l-bâb* (Suudi Arabistan: Dâru İbnî'l-Cevzî, 1426), 3/1242.

Enes b. Mâlik'in yanına vardıklarında onu yemek yerken gördüklerini ve kendilerinin de söz konusu yemeğe iştirak ettiklerini belirtmiş hatta ilgili günde hesabı dikkate alarak oruç tutan bir kişi hariç kimin evine girmişlerse onların oruçlu olmadıklarına şahitlik ettiklerini söylemiştir.⁵⁸ Dolayısıyla ilgili rivayet de bazı istisnalar hariç Basra'da şek günü oruç tutulmadığını ifade etmektedir.

Semüre b. Cündeb ve Talk b. Ali de Resulullah'ın (s.a.v.) ramazan ayına oruç eklemeyi yasakladığını belirterek şek gününde oruç tutulmayacağını belirtmişlerdir.⁵⁹ Bu doğrultuda Talk (r.a.), bir adamın Hz. Peygamber'e şek günü ile alakalı sual sorduğunu bunun üzerine orada bulunanlardan bazılarının o günü şâbandan diğerlerinin de ramazandan saydıklarını, Resul-i Ekrem'in ise havanın bulutlu olması durumunda şâban ayını otuza tamamlamaları gerektiğini söylediğini nakletmiştir.⁶⁰

Yukarıda zikredilen rivayetlerde de görüleceği üzere sahâbenin çoğunluğu ramazana ziyadede bulunma endişesi, farz ile nafîle arasının ayrılmayacağı ve böylece bir karışıklığa neden olacağı ve bedenî halsizlik nedeniyle ramazan orucunun layıkıyla ifa edilemeyeceği düşüncesiyle şek günü oruç tutmayı mekruh addetmişlerdir.⁶¹

4.2. Oruç Tutulacağı Görüşünde Olanlar

Şek günü oruç tutmayı kerih gören birçok sahâbîye rağmen aralarında Ebû Hüreyre,⁶² Amr b. Âs (ö. 43/664), Muâviye b. Ebû Süfyân (ö. 60/680), Hz. Âişe⁶³ ve Esmâ bint Ebû Bekir'in (ö. 73/692)⁶⁴ de bulunduğu sahâbeden bir grup⁶⁵ ramazan ayından bir gün oruç tutmayıp onu kaza etmektense şâban

⁵⁸ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 4/159 (No: 7317); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/322 (No: 9494).

⁵⁹ Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, ts.), 7/228 (No: 6953), 8/337 (No: 8258).

⁶⁰ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 4/350 (No: 7951).

⁶¹ bk. Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, 3/360.

⁶² Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 3. Basım, 1424/2003), 4/356 (No: 7972).

⁶³ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 4/355 (No: 7971).

⁶⁴ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 4/356 (No: 7972).

⁶⁵ İbn Ömer, Esmâ bint Ebû Bekir ve Hz. Âişe hariç diğerlerinin şek günü oruç tutulacağını söylemedikleri, Ebû Hüreyre ile ilgili ise konuya dair farklı görüşlerin olduğu da ifade

ayından bir gün oruçlu geçirmeyi yeğlediklerini söyleyerek⁶⁶ bugünde oruç tutmayı caiz görmüşlerdir.⁶⁷

Rivayete göre Abdullah b. Ebû Mûsâ (ö. ?) insanların ihtilaf ettikleri ramazanın ilk günü oruç tutulup tutulamayacağını sormak üzere Hz. Âişe'nin yanına geldiğinde Âişe (r.a.), "Ramazan ayından bir günde yemek yemektense şâban ayına ait bir günde oruç tutmayı tercih ederim." cevabını vermişti. Daha sonra Abdullah aynı suali İbn Ömer ve Ebû Hüreyre'ye de yöneltmiş onlar ise, "Resulullah'ın (s.a.v.) eşleri bu konuda bizden daha bilgililerdir." şeklinde yanıt vermişlerdi.⁶⁸ Bu olayda da görüldüğü üzere gerek Ebû Hüreyre gerek İbn Ömer, Hz. Âişe'nin açıklamalarına karşı çıkmamışlar dolayısıyla şek günü orucunu onaylamışlardır.⁶⁹ Nitekim ömrünün sonlarına doğru görme yetisini kaybeden⁷⁰ İbn Ömer'in, şâban ayının yirmi dokuzu olduğunda kendisi için hilâlin gözetlenmesini istediği, toz veya bulut gibi hilâlin görülmesine mani olacak şekilde havanın kapalı olması durumunda oruç tuttuğu⁷¹ hatta bunu vacip kabul ettiği de rivayet edilmiştir.⁷² Ancak daha önce de ifade ettiğimiz gibi İbn Ömer, tüm seneyi oruçlu geçirse dahi ilgili günde oruç tutmayacağını da belirtmişti.⁷³ Buradan hareketle yevm-i şek'de oruç tutulamayacağını savunanlar Abdullah b. Ömer'in hayatının sonlarındaki uygulamasını onun içtihadı olarak değerlendirip rivayetinin re'yine önceleneceğini belirtmişlerdir. Ayrıca onun ibadete olan düşkünlüğü sebebiyle kolaylaştırma ilkesini

edilmiştir. bk. Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm el-Hüseyn el-İrâkî, *Kitâbü Tarhi't-tesrîb fi şerhi't-takrîb* (Beyrut: Dâru l'hyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 4/111.

⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, 6/125; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 4/355 (No: 7971).

⁶⁷ Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed İbn Abdülber, *et-Temhîd*, thk. Saïd Ahmed A`râb (yy.: b.y., 1404/1984), 14/348; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 10/273; Lâşîn, *Fethu'l-mün'im*, 4/509; Ebû'l-Ulâ Muhammed Abdurrahman İbn Abdürrahîm el-Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî bi şerhi Câmii't-Tirmizî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, 1410/1990), 3/298.

⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, 6/125.

⁶⁹ bk. Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed el-Hattâbî, *Meâlimü's-sünen* (Haleb: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1932/1351), 2/99; Sübkî, *el-Menhel*, 10/53-54.

⁷⁰ bk. Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi* (İstanbul: Kahraman Yayınları, ts.), 4/546.

⁷¹ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 4/160 (No: 7323); Ahmed b. Hanbel, 5/2; Ebû Dâvûd, "Sıyâm", 4.

⁷² Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 4/160 (No: 7323); Sübkî, *el-Menhel*, 10/54-55.

⁷³ İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, 2/322 (No: 9491-9492).

tercih etmediğini de söyleyerek Hârûnürreşid'in (ö. 193/809), İmam Mâlik'ten bir kitap telif etmesini istediğinde ondan İbn Ömer'in aşırılıklarından kaçınması talebini de bu karakteristik özelliğine delil olarak ileri sürmüşlerdir.⁷⁴ Ebû Hüreyre ise söz konusu günde oruç tutma hususundaki aceleciliğini ramazanı kaçırma endişesi olarak izah etmiştir.⁷⁵

Daha önce belirttiğimiz ve Hz. Ömer'in yevm-i şek'de oruç tutmayı yasakladığına dair haberlerin yanı sıra onun mezkûr vakitte oruç tuttuğu ve bu davranışını ramazanı öne almak şeklinde değil de taharrî yani ihtiyatlı bir şekilde araştırma ve inceleme diye nitelendirdiği de belirtilmiştir.⁷⁶

4.3. Yöneticinin Kararını Esas Alanlar

Sahâbeden, konuya dair insanlar arasında çıkabilecek ihtilafların önüne geçmek ve ramazana başlama hususunda birlikteliğin sağlanması için yöneticinin mevzuya ilişkin görüşünün dikkate alınması yönünde görüş belirtenler de olmuştur. Zira Hz. Peygamber oruç, kurban ve ramazan bayramında birlikte davranılmasını istemiş,⁷⁷ "Oruç, hep birlikte tuttuğunuz, ramazan bayramı birlikte bayram yaptığınız, kurban da hep birlikte kurban kestiğiniz gündür."⁷⁸ buyurarak ramazan orucu için hem rü'yet hem de yöneticilerin mevzuya ilişkin görüşlerinin dikkate alınmasını ve çoğunlukla beraber hareket edilmesini salık vermiştir.⁷⁹ Bu bağlamda Mesrûk (ö. 63/683 [?]) şek gününde Hz. Âişe'nin yanına gittiğinde Âişe (r.a.), hizmetçisinden ona un kavurması hazırlamasını istemiş, Mesrûk oruçlu olduğunu söyleyerek bu ikramı geri çevirmişti. Bunun üzerine Hz. Âişe, "Zamanı ileriye mi aldın?" diye sormuş, Mesrûk ise şâban ayının tümünü oruçlu geçirdiğini dolayısıyla tuttuğu orucun onun bir parçası olduğunu söylemişti. Bu sefer Âişe (r.a.), insanlardan bazılarının vakti gelmediği halde aceleci davranarak Resulullah'tan (s.a.v.) önce oruç tutmaya başla-

⁷⁴ Useymîn, *Fethu zi'l-celâli ve'l-ikrâm*, 3/175-176.

⁷⁵ bk. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 10/273; Sübkî, *el-Menhel*, 10/44.

⁷⁶ Hüseyin b. Muhammed el-Mağribî, *el-Bedrî't-temâm şerhu Bulûğî'l-merâm*, thk. Ali b. Abdullah ez-Zebn (yy.: Dâru Hicr, 1424/2003), 5/9.

⁷⁷ Ali b. Ahmed b. Nüreddîn b. Muhammed b. İbrâhîm el-Azîzî, *es-Sirâcü'l-münîr şerhu'l-Câmî's-sağîr fî hadîsi'l-beşîri'n-nezîr* (yy.: b.y., ts.), 3/280.

⁷⁸ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 4/155 (No: 7304); Tirmizî, "Savm", 11.

⁷⁹ Ebû Muhammed Abdullah b. Mânî er-Rûkî, *el-Hulelü'l-ibrîziyye mine't-ta'likati'l-bâziyye alâ Sahîhi'l-Buhârî* (Suudi Arabistan: Dâru't-Tedmüriyye, 1428/2007), 2/123.

malarından dolayı Allah Teâlâ'nın, "Ey iman edenler! Allah ve resulünün önüne geçmeyin..."⁸⁰ hükmünü indirdiğini belirtmiş⁸¹ ve ilgili mevzuda yöneticinin kararına dikkat edilmesi ve ondan önce hareket edilmemesini belirtmiştir. Ebû Kılâbe el-Cermî (ö. 104/722) ashâbın ramazan ayı hilâlini gözetlediklerini, gördüklerinde oruç tuttuklarını değilse o güne dair idarecilerin verdikleri kararları dikkate aldıklarını ifade etmiş,⁸² İbn Abbâs da şek günü oruç tutulmaması ve bu meselede yöneticiden önce davranılmaması gerektiğini söylemiştir.⁸³

Rivayete göre bir defasında halk ramazan hilâlini takip etmek üzere toplandıklarında İbn Ömer onu gördüğünü haber vermiş bunun üzerine Resul-i Ekrem, ashâba oruca başlamaları emrini vermiş,⁸⁴ benzeri bir uygulamayı hilafeti döneminde Hz. Ali de gerçekleştirmiştir.⁸⁵ Yine Hz. Ömer, hilâli gözetleyenlerin yanına vardığında onlardan biri, "Müminlerin emiri işte hilâl!" diye seslenince Ömer (r.a.), ona hilâlin nerede olduğunu sormuş, ilgili şahsın onu kaybettiğini söylemesi karşısında gördüğü şeyin kaşının bir kılı olabileceğini belirterek ondan yüzünü yıkamasını istemiştir.⁸⁶

Ebû Saîd el-Hudrî'nin (ö. 74/693-94) ramazan hilâlinin görülmesi durumunda oruç tutulması değilse insanlarla birlikte hareket edilmesi yönündeki teklifinin de⁸⁷ ilgili mevzuda ortaya çıkabilecek ihtilafların önüne geçmeye yönelik olduğu söylenebilir. Netice itibarıyla konuya dair serdedilen rivayetler ramazan orucuna başlamak için yöneticinin kararının esas alınması ve insanların bu hususta ferdi hareket etmemeleri gerektiğini göstermektedir.⁸⁸

⁸⁰ el-Hucûrât, 49/1.

⁸¹ bk. Taberânî, *el-Mu`cemü'l-evsat*, 3/134 (No: 2713).

⁸² İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/285 (No: 9034).

⁸³ bk. Nevevî, *el-Mecmû`*, 6/410.

⁸⁴ Dârimî, "Savm", 6.

⁸⁵ bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 4/358 (No: 7981).

⁸⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/79; Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed b. el-Hüseyn Bedrüddîn el-Aynî, *el-Binâye şerhu'l-hidâye*, thk. Emîn Sâlih Şa`bân (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420/2000), 4/25.

⁸⁷ bk. Nevevî, *el-Mecmû`*, 6/410.

⁸⁸ bk. Muhammed Enver Şâh İbn Muazzam el-Keşmîrî, *el-Urfü'ş-şezî şerhu Süneni't-Tirmizî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1425/2004), 2/151.

5. Tâbiîn ve Sonrası Yevm-i Şek

Yevm-i şek'de tutulacak orucun hükmüne dair sahâbe döneminde olduğu gibi tâbiîn ve sonrası devirde de farklı görüş ve uygulamalar ortaya çıkmıştır. Ayrıca mezhep imamları arasında da mevzuya ilişkin çeşitli rivayet ve pratiklerden kaynaklı farklı içtihatlar sadır olmuştur.

5.1. Oruç Tutmanın Mekruh Olduğu Görüşünde Olanlar

Tâbiîn ve tebe-i tâbiînin çoğunluğu mutad orucun denk gelmesi hariç şek gününde oruç tutmanın mekruh olduğu kanaatini serdetmişlerdir. Nitekim Ebû Vâil (ö. 82/701), Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713), Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713 [?]), İbrâhîm en-Nehâî (ö. 96/714), Ebü's-Sevvâr el-Atekî (ö. ?), Müslim b. Yesâr (ö. 100/718), Şa`bî (ö. 104/722), İkrime (ö. 105/723), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Muhammed b. Sîrîn, Evzâî (ö. 157/774), Süfyan es-Sevrî (ö. 161/778) bu görüşü paylaşmışlardır.⁸⁹

Rivayete göre Simâk b. Harb (ö. 123/741) ramazandan mı yoksa şâbandan mı olduğu hususunda şüphe edilen bir günde İkrime'nin yanına girmiş ve onu yemek yerken görmüştü. İkrime, Simâk'ı yemeğe davet ettiğinde ise oruçlu olduğunu söylemişti. Buna rağmen İkrime, Allah adını anarak ondan orucunu bozmasını istemiş, Simâk ise bu ısrarlı davranışının nedenini sormuştu. Bunun üzerine İkrime, İbn Abbâs'tan nakille Resulullah'ın (s.a.v.), "Hilâli görünce oruca başlayın. Şayet hava bulutlu veya karanlık olursa şâban ayını otuza tamamlayın. Ramazanı bir veya iki gün öncesinden oruçla karşılamayın."⁹⁰ buyurduğunu nakletmiş ve böylece sergilediği duruşun gerekçesini açıklamıştı. Dolayısıyla İkrime, ramazan olduğunu varsayarak ihtiyaten de olsa şek günü oruç tutulmasına karşı çıkmış hatta bu davranışı Resulullah'a (s.a.v.) isyan olarak nitelemiştir.⁹¹ Ancak biraz önceki olayda da görüldüğü üzere İkrime'nin, yemin ederek Simâk'tan tutmuş olduğu orucu bozmasını istemesinden onun şâban ayının son gününe denk gelecek şekilde sürekli tutulan oruca izin verdiğine dair rivayeti duymadığı da anlaşılmaktadır.⁹²

⁸⁹ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 10/273; İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, 3/369; Lâşîn, *Fethu'l-mün'im*, 4/509.

⁹⁰ Dârimî, "Savm", 1; Nesâî, "Sıyâm," 37.

⁹¹ İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, 2/323 (No: 9503).

⁹² bk. Vellevî, *Zahîretü'l-ukbâ*, 21/39.

Saîd b. Cübeyr, yevm-i şek' de oruç tutmayı kerih görmüş,⁹³ Ebü's-Sevvâr el-Atekî, Müslim b. Yesâr da söz konusu günde oruç tutmamışlardır.⁹⁴ Şa`bî ise konuya dair nehiy ifade eden haberlerden hareketle ramazan ile şâban ayı arasında bir fasıla olması için gerek farz gerek nafîle şek günü hiç bir orucun tutulamayacağı görüşünde olup⁹⁵ tuttuğu oruçlar arasında en hoşlanmadığının mezkûr günün orucu olduğuna ilişkin açıklamalarda bulunmuştur.⁹⁶ Medineli fakih tâbiî Kâsım b. Muhammed (ö. 107/725 [?]) de ramazan ayından olma ihtimali olsa bile şek günü oruç tutmamıştır.⁹⁷

Yevm-i şek' de oruç tutulmasını uygun karşılamayanlardan biri de Ömer b. Abdülazîz' dir (ö. 101/720). Ancak o, ramazandandır diye geceden oruca niyetlenip gündüzün ilk saatlerinde veya son deminde hilâlin görüldüğü bilgisine ulaşılması halinde söz konusu orucun ramazan ayı orucu yerine geçeceği görüşündedir.⁹⁸ Nitekim rivayete göre hilafeti zamanında Ömer b. Abdülazîz, irad ettiği hutbede ramazan ayı hilâlinin gözetlenmesini, görülmesi durumunda oruca başlanılmasını aksi takdirde şâban ayının otuza tamamlanmasını istemişti. Buna rağmen ertesi gün hilâl görülmediği halde insanlardan bazıları oruca başlamış diğerleri ise tutmamıştı. Aynı gün içerisinde hilâlin görüldüğü haberi kendisine ulaşan Ömer b. Abdülazîz, güne oruçlu başlayanların devam etmelerini; ramazan orucuna niyet etmedikleri halde hiç bir şey yemeyenlerin günün kalan kısmını oruçlu bir şekilde tamamlamalarını; yemek yiyenlerin ise başka bir şey yememelerini ve mezkûr günü kaza etmelerini istemiş hatta kendisi de bir parmak bal yediği için o günün orucunu kaza edeceğini bildirmiştir.⁹⁹ Aynı kanaat Hasan-ı Basrî, Atâ b. Ebû Rebâh (ö. 114/732), Evzâî ve Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) tarafından da serdedilmiştir.¹⁰⁰

⁹³ İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, 2/323 (No: 9501).

⁹⁴ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 4/159 (No: 7317); İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, 2/322 (No: 9494).

⁹⁵ bk. Vellevî, *Zahîretü'l-ukbâ*, 21/35.

⁹⁶ İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, 2/323 (No: 9496, 9504).

⁹⁷ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 4/161 (No: 7326).

⁹⁸ Ebü'l-Hasen Ali b. Halef b. Abdülmelik İbn Battâl, *Şerhu sahîhi'l-Buhârî* (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, ts.), 4/33.

⁹⁹ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 4/160 (No: 7321).

¹⁰⁰ İbn Battâl, *Şerhu sahîhi'l-Buhârî*, 4/33.

5.2. Oruç Tutulacağı Görüşünde Olanlar

Tâbiîn arasında yevm-i şek'de oruç tutulacağını söyleyen kimseler de olmuştur.¹⁰¹ Nitekim Mutarrif b. Abdullah eş-Şihhîr (ö. 95/713-14), Ebû Osman en-Nehdî (100/718-19), Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Sâlim b. Abdullah b. Ömer (ö. 106/725), Tâvûs b. Keysân (ö. 106/725), Meymûn b. Mihrân (ö. 117/735), "Ramazan hilâlini gördüğünüz zaman oruç tutun... Şayet bulut hilâli görmeye engel olursa ramazan ayı hilâli için takdirde bulunun/hesap edin."¹⁰² rivayetinde yer alan "hesap edin" cümlesinin, "sayısını daraltın, yani şâbanı yirmi dokuz olarak hesap edin" anlamına geldiğini belirterek şek gününde oruç tutulacağını belirtmişlerdir.¹⁰³ Bu doğrultuda yukarıda sayılan isimler arasında yer alan Ebû Osman en-Nehdî'nin şek günü oruç tuttuğu da nakledilmiştir.¹⁰⁴

5.3. Yöneticinin Kararını Esas Alanlar

İbrâhîm en-Nehaî, Hasan-ı Basrî, İbn Sîrîn ve Şa`bî şek günü oruç tutmayı kerih gördükleri gibi bu konuda yöneticinin kararının esas alınması gerektiğini de ifade etmişlerdir.¹⁰⁵ Nitekim Esmâ b. Ubeyd (ö. 141/758) ilgili günde Muhammed b. Sîrîn'in yanına gidip, "(Bugün) nasıl davranalım?" yani oruç tatalım mı tutmayalım mı? diye sorduğunda İbn Sîrîn oruç tutup tutmadığını öğrenmesi için hizmetçisini vali Adî b. Ertât'ın (ö. 102/720) yanına göndermişti. Neticede hizmetçinin valinin söz konusu günde oruç tutmadığını haber vermesi üzerine hem İbn Sîrîn hem de Esmâ getirilen yemekten yemişler¹⁰⁶ yani idarecinin tavrını dikkate alarak o gün oruç tutmamışlardı. Şa`bî de ilgili mevzuda benzeri bir tutum sergilenmesi gerektiğinden bahsetmiş aksi takdirde bunun tefrikaya kapı aralayacağını vurgulamıştır.¹⁰⁷ İşte bu sebeple olsa gerek İbrâhîm en-Nehaî şek gününde oruç tutan bir kimseyi gördüğünde onu toplumdandan ayırı bir davranış içerisine girmemesi noktasında uyarmıştır.¹⁰⁸

¹⁰¹ Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, 3/298.

¹⁰² Buhârî, "Savm", 5, 13; İbn Mâce, "Siyâm", 7; Ebû Dâvûd, "Siyâm", 4.

¹⁰³ bk. Irâkî, *Kitâbü Tarhi't-tesrîb*, 4/110.

¹⁰⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/323 (No: 9508).

¹⁰⁵ Sübkî, *el-Menhel*, 10/53-54.

¹⁰⁶ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 4/161 (No: 7329).

¹⁰⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/323 (No: 9505).

¹⁰⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/323 (No: 9496, 9498, 9506).

5.4. Mezhep İmamlarının Görüşleri

Yevm-i şek'de tutulacak oruca ilişkin varid olan ve yukarıda zikrettiğimiz farklı rivayet ve uygulamalar mezhepler arasında çeşitli içtihatların ortaya çıkmasına sebep teşkil etmiştir.

Ebu Hanife (ö. 150/767), İmam Mâlik (ö. 179/795), İshâk b. Râhûye (ö. 238/853), Evzâî ve Leys b. Sa`d (ö.175/791) söz konusu günde ramazan orucu tutmayı tahrimen mekruh addetmişler ancak nafile veya başka bir vacip orucun tutulmasında bir sakınca görmemişlerdir. İmam Şâfiî (ö. 204/820) ise ilgili günde farz ve nafile cinsinden oruç tutulamayacağı fakat kaza, kefaret ve adak nevinden veya söz konusu vakte denk gelen mutat nafilenin tutulabileceğine yönelik beyanda bulunmuştur.¹⁰⁹ Ahmed b. Hanbel'den (ö. 241/855) ise bu hususta ramazandan bir gün olacak şekilde oruç tutmanın vacip; nafile ve ramazandan bir gün oruç tutmak şeklinde değil de adak veya mutat olup güne denk gelen bir orucun tutulmasının caiz ve yöneticinin tutumunun dikkate alınması gerektiği yönünde farklı görüşler nakledilmiştir.¹¹⁰

Hanefiler, Hz. Ali ve Hz. Âişe'nin şek günü oruç tutup, "Şâban ayından bir gün oruç tutmamız, ramazandan bir gün oruç tutmamamızdan daha iyidir." rivayetinde zikredilen orucu "nafile oruç" şeklinde anlamışlardır. Zira onlara göre ilgili gün şâban ayından olup kesin bilgi şüphe ile ortadan kalkmayacağı gibi yevm-i şek'de farza niyet ederek oruç tutmak da mekruhtur. Buna rağmen o günün ramazandan olduğu belli olması halinde tutulan oruç ramazan orucu yerine de geçer. Bu doğrultuda ilgili günde nafile niyetiyle oruç tutulmasında bir sakınca olmadığı hatta daha da faziletli olduğu kanaatini serdetmişlerdir.¹¹¹

İmam Mâlik, ulemanın şâban ayının son günü ramazan orucu niyetiyle oruç tutmayı yasakladıklarını duyduğunu ancak hilâl görülmeden ramazan

¹⁰⁹ İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, 3/371; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 4/122; Sübkî, *el-Menhel*, 10/53; Lâşîn, *Fethu'l-mün'im*, 4/509.

¹¹⁰ İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, 3/370; Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih* 4/471; Sübkî, *el-Menhel*, 10/53-54; Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, *Der'ü'l-levm ve'd-daym fi saomi yevmi'l-gaym*, thk. Câsim b. Süleymân el-Füheyd ed-Devserî (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmî, 1. Basım, 1415/1994), 51-58.

¹¹¹ bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 3/62-63.

orucuna niyetlenilmesi halinde ise güvenilir bir kimsenin söz konusu günün ramazan ayından olduğunu söylemesi durumunda o günün kaza edileceğini belirtmiştir. Ayrıca İmam Mâlik, bazı âlimlerin şek günü nafile oruç tutulmasında bir beis görmediklerini ifade etmiş, kendisinin ve Medine âlimlerinin de aynı kanaatte olduğunu söylemiştir.¹¹²

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi konuya ilişkin Ahmed b. Hanbel'den farklı görüşler rivayet edilmiştir. Buna göre Ahmed b. Hanbel'den nakledilen ve mezhepte de tercih edilen görüşe göre şâban ayının yirmi dokuzuncu günü akşamı havanın açık olup hilâli görmeye engel bir durumun bulunmaması halinde hilâl görülmezse ertesi gün oruca başlanmaz ve şabân ayı otuz güne tamamlanır.¹¹³ Ancak o, gökyüzünde bulut ve hilâlin görülmesine mani olacak bir toz bulunması durumunu şek olarak isimlendirmemiş ve kendisinden nakledilen iki rivayetten en sahih olanına göre mezkûr günde ramazan orucunun tutulması gerektiğini söylemiştir.¹¹⁴ Zira Ahmed b. Hanbel, "*Ramazan hilâlini gördüğünüz zaman oruç tutun... Şayet bulut hilâli görmeye engel olursa takdirde bulunun.*"¹¹⁵ rivayetinde yer alan, "takdirde bulunun" cümlesini "daraltın ve hilâlin bulut arkasında olduğunu kabul edin" şeklinde anlamış ve böylesi bir durumda oruç tutmaya cevaz vermiştir.¹¹⁶ Ayrıca kendi görüşünü desteklemek üzere daha önce zikretmiş olduğumuz konuya dair İbn Ömer'in uygulamasını delil olarak kullanmıştır.¹¹⁷ Ahmed b. Hanbel'den nakledilen ikinci görüş ise, "*Oruç, hep birlikte tuttuğunuz, ramazan bayramı birlikte bayram yaptığınız, kurban da hep birlikte kurban kestiğiniz gündür.*"¹¹⁸ hadisinden dolayı oruca başlama ve bayram yapmada halkın idareciye tabi olması gerektiği yönündedir.¹¹⁹

Dâvûd ez-Zâhirî (ö. 270/884) ise daha önce zikredilen ve şek gününde oruç tutan kimsenin Ebü'l-Kâsım'a isyan etmiş olacağını belirten rivayetin

¹¹² Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, "Sıyâm", 1096.

¹¹³ bk. Yücel, "Hilâl", 18/5.

¹¹⁴ İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, 3/370; Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih*, 4/471.

¹¹⁵ Buhârî, "Savm", 5, 13; İbn Mâce, "Sıyâm", 7; Ebû Dâvûd, "Sıyâm", 4.

¹¹⁶ Nevevî, *Sahîh-i Müslim bi şerhi'n-Nevevî*, 7/186.

¹¹⁷ bk. Vellevî, *Zahîretü'l-ukbâ*, 20/298; Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*, 4/545-546.

¹¹⁸ Ebû Dâvûd, "Savm", 5; Tirmizî, "Savm", 11.

¹¹⁹ Yücel, "Hilâl", 18/5.

zahirinden hareketle mutat tutulan herhangi bir oruca denk gelse bile mezkûr vakitte oruç tutulmasını mutlak olarak haram kabul etmiştir.¹²⁰

Netice itibarıyla konuya dair birbirinden ayrı haberlerin varlığı mezhepler arasında da farklı görüşlerin serdedilmesine sebep teşkil etmiş bu bağlamda ilgili günde tutulacak oruçla ilgili kaza, kefaret ve adak veya söz konusu vakte denk gelen mutat nafîle oruç haricinde oruç tutulamayacağı; tahrimen mekruh; mutlak olarak haram ve bu hususta yöneticinin tutumunun dikkate alınması gerektiği şeklinde farklı içtihatlar söz konusu olmuştur.

Sonuç

Ramazan ayı hilâlinin şer`î bir şekilde tespit imkânının olmadığı ve bu sebeple de ramazanın ilk günü mü yoksa şâbanın sonu mu diye şüpheye düşülen şâban ayının otuzuncu gününe yevm-i şek ismi verilmiştir.

Hz. Peygamber, hilâllerin insanların vakitlerini ayarlamaları için tahsis edildiğinden bahsetmiş ve bu doğrultuda prensip olarak hilâli görünce ramazan orucuna başlanılmasını emretmiş, havanın çeşitli nedenlerle kapalı olması durumunda ise herhangi bir şüpheye mahal bırakmayacak şekilde ayın miktarının hesap edilmesini salık vermiştir.

Resul-i Ekrem'in, şâban ayının tamamını oruçlu geçirdiğine dair rivayetler varid olsa da ramazan orucunun hakkıyla ifasını kolaylaştırmak adına mezkûr ayın yarısından sonra veya ramazandan birkaç gün öncesinden oruca niyetlenilmemesi gerektiğini dile getiren haberler de varid olmuştur. Bu bağlamda konuyla alakalı mutat tutulan ve o güne denk gelen oruçlar hariç ramazan ayının ilk günü olduğunu düşünerek farz orucun tutulmasını yasaklayan rivayetlerin yanı sıra; şek günü oruç tutulabileceğini çağrıştıran hadisler de nakledilmiş ve mevzuya ilişkin birbirinden farklı rivayetler arasındaki ihtilafın giderilmesi için de çeşitli çözüm yolları sunulmuştur.

Şek günü tutulacak oruçla alakalı sahâbe arasında ilki mutat oruç hariç ilgili günde oruç tutmayı mekruh kabul eden hatta bu davranışı Allah Resulüne isyan olarak nitelendiren; diğeri oruç tutulabileceğini söyleyen; bir diğeri de bu mevzuda meydana gelebilecek ihtilafların önüne geçmek üzere idareci-

¹²⁰ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 10/288; Sübkî, *el-Menhel*, 10/53.

nin görüşünün dikkate alınması gerektiğini belirten üç görüş ve uygulama ön plana çıkmıştır. Yevm-i şek'de tutulan orucun hükmüne dair tâbiin ve sonrası devirde de mekruh, caiz ve idarecinin görüşünün esas alınması şeklinde farklı pratikler gündeme gelmiş netice itibarıyla konuya dair muhtelif rivayetlerin varlığı mezhep imamlarının meseleye ilişkin değerlendirmelerine de yansımıştır.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî. *el-Müsned*. 6 Cilt. Kâhire: Müessesetü Kurtuba, ts.
- Ali el-Kârî, Ali b. Sultân Muhammed. *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu Mişkâti'l-mesâbih*. 1. Basım. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1994.
- Attâr, Alâuddîn b. Dâvûd. *el-Udde fî şerhi'l-umde fî ehâdîsi'l-ahkâm*. 1. Basım. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1427/2006.
- Aynî, Bedrüddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed. *Umdetü'l-kârî şerhu Sâhîhi'l-Buhârî*. 25 Cilt. yy.: Dâru'l-Fikr, ts.
- Aynî, Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed b. el-Hüseyin Bedrüddîn. *el-Binâye şerhu'l-hidâye*. Thk. Emîn Sâlih Şa`bân. 1. Basım. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420/2000.
- Azîzî, Ali b. Ahmed b. Nûreddîn b. Muhammed b. İbrâhîm. *es-Sirâcü'l-münîr şerhu'l-Câmî's-sağîr fî hadîsi'l-beşîri'n-nezîr*. 4 Cilt. yy.: b.y., ts.
- Bereketî, Muhammed Amîm el-İhsân el-Müceddidî. *et-Ta`rifâtü'l-fikhiyye*. 1. Basım. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali. *es-Sünenü'l-kübrâ*. Thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 3. Basım. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdülhâlık el-İtkî. *Müsnedü'l-Bezzâr*. Thk. Âdil b. Sa`d. 1. Basım. 18 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1427/2006.

- Buhârî, Ebû Abdillâh İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu`fî. *el-Câmiu'l-müsned es-sahîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillâhi ve sünenihi ve eyyâmihî*. Thk. Muhammed Zühêyr b. Nâsır en-Nâsır. 1. Basım, 9 Cilt. yy.: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422.
- Cürcânî, Yahyâ b. el-Hüseyin b. İsmâîl eş-Şecerî. *Kitâbü'l-Emâlî*. Thk. Muhammed Hasan Hasan İsmâîl. 1. Basım. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. el-Fazl b. Berâm. *Sünenü'd-Dârimî*. Thk. Hüseyin Selîm Esedü'd-Dârânî. 1. Basım. 4 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Muğnî, 1421/2000.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Oruç (İslâm'da Oruç)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/418. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş`as b. İshâk es-Sicistânî. *Kitâbü's-Sünen*. Thk. Muhammed Avvâme. 2. Basım. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1425/2004.
- Hatipoğlu, Haydar. *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*. 10 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, ts.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed. *A`lâmü'l-hadîs fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Thk. Muhammed b. Sa`d b. Abdurrahman Âl Suûd. 1. Basım. 4 Cilt. yy.: Câmiatü Ümmü'l-Kurâ, 1409/1988.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed. *Meâlimü's-sünen*. 1. Basım. 4 Cilt. Halep: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1351/1932.
- Hererî, Muhammed el-Emîn b. Abdullah el-Alevî. *el-Kevebü'l-vehhâc şerhu Sahîhi'l-Müslim*. 1. Basım. 26 Cilt. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1430/2009.
- Irâkî, Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm el-Hüseyin. *Kitâbü Tarhi't-tesrîb fî şerhi't-takrîb*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdülber en-Nemerî. *el-İstizkâr*. 2. Basım. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423/2002.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed. *et-Temhûd*. Thk. Saîd Ahmed A`râb. 26 Cilt. yy.: b.y., 1404/1984.

- İbn Battâl, Ebü'l-Hasen Ali b. Halef b. Abdülmelik. *Şerhu sahîhi'l-Buhârî*. 10 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, ts.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhîm. *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*. 1. Basım. 7 Cilt. Beyrut: Dâru't-Tâc, 1409/1989.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî. *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Îmâm Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî*. 13 Cilt. yy.: el-Mektebetü's-Selefiyye, ts.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî. *Sünen-i İbn Mâce*. Thk. Şuayb el-Arnaûd vdğr. 1. Basım. 5 Cilt. Dimeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- İbn Nüceym, Sirâcüddîn Ömer b. İbrâhîm. *en-Nehrü'l-fâik şerhu Kenzi'd-dekâik*. Thk. Ahmed İzzü İnâye. 1. Basım. 3 Cilt. yy.: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2002.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. *Der'ü'l-levm ve'd-daym fi savmi yeomi'l-gaym*. Thk. Câsim b. Süleymân el-Füheyd ed-Devserî. 1. Basım. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmî, 1415/1994.
- Kahraman, Abdullah. *İslam İbadet Esasları*. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Kastallânî, Ahmed b. Muhammed b. Abdülmelik. *İrşâdü's-sârî li şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 7. Basım. 10 Cilt. Mısır: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1323.
- Keşmîrî, Muhammed Enver Şâh İbn Muazzam. *el-Urfü's-şezî şerhu Süneni't-Tirmizî*. 1. Basım. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1425/2004.
- Komisyon. *İlmihal*. 2 Cilt. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 4. Basım. 2003.
- Lâşîn, Mûsâ Şâhîn. *Fethu'l-mün'im şerhu Sahîhi'l-Müslim*. 1. Basım. 10 Cilt. yy.: Dâru'ş-Şurûk, 1423/2002.
- Mağribî, Hüseyin b. Muhammed. *el-Bedrü't-temâm şerhu Bulûği'l-merâm*. Thk. Ali b. Abdullah ez-Zebn. 1. Basım. 10 Cilt. yy.: Dâru Hicr, 1424/2003.

- Mâlik b. Enes. *Muvatta*. Thk. Muhammed Mustafa el-A`zamî. 1. Basım. 7 Cilt. Abudabi: Müessesetü Ziyâd b. Sültân Âl-Nihyân, 1425/2004.
- Mübârekfûrî, Ebû'l-Ulâ Muhmmmed Abdurrahman İbn Abdürrahîm. *Tuhfetü'l-ahvezî bi şerhi Câmiî't-Tirmizî*. 1. Basım. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, 1410/1990.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-sahîh*. Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arâbî, ts.
- Nesâî, Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *el-Müctebâ*. Thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. 9 Cilt. Haleb: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, ts.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn b. Şeref. *el-Mecmû` şerhu'l-mühezzeb*. 20 Cilt. yy.: İdâretü't-Tibaâ el-Münîra, ts.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. *Sahîh-i Müslim bi şerhi'n-Nevevî*. 1. Basım. 18 Cilt. Ezher: el-Matbaatü'l-Mısıriyye, 1349/1930.
- Rûkî, Ebû Muhammed Abdullah b. Mânî. *el-Hulelü'l-ibrîziyye mine't-ta`lîkati'l-bâziyye alâ Sahîhi'l-Buhârî*. 1. Basım. 4 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru't-Tedmüriyye, 1428/2007.
- San`ânî, Abdürrezzâk b. Hemmâm. *el-Musannef*. Thk. Habîbürrâhmân el-A`zamî. 2. Basım. 11 Cilt. Hindistan: el-Meclisü'l-İlmî, 1403/1983.
- San`ânî, Ebû İbrâhîm Muhammed b. İsmâîl. *Sübülü's-selâm*. 1. Basım. 4 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1427/2006.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebû Sehl. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma`rife, 1414/1993.
- Sindî, Ebû'l-Hasen el-Hanefî. *Şerhu sünen-i İbn Mâce el-Kazvinî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.
- Sübkî, Mahmûd Muhammed Hattâbî. *el-Menhelü'l-azbü'l-mevrûd şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*. Thk. Eymen Mahmûd Hattâb. 2. Basım. 10 Cilt. yy.: b.y., 1394.

- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu`cemü'l-evsat*. Thk. Târik b. Ivazullah b. Muhammed - Ebü'l-Fazl Abdülmuhsin b. İbrâhîm el-Huseynî. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1415/1995.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu`cemü'l-kebîr*. Thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, ts.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmiu's-sahîh*. Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2. Basım. 5 Cilt. Mısır: Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1397/1977.
- Useymîn, Muhammed b. Sâlih. *Fethu zi'l-celâli ve'l-ikrâm bi şerhi Bulûği'l-merâm*. Thk. Subhî b. Muhammed Ramazan - Ümmü İsrâ bint Arefe Beyûmî. 1. Basım. 6 Cilt. Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1427/2006.
- Vâilî, Hasan b. Muhammed b. Haydar. *Nüzhetü'l-elbâb fî kavli't-Tirmizî ve fî'l-bâb*. 1. Basım. 6 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 1426.
- Vellvî, Muhammed b. Ali b. Âdem b. Mûsâ el-Etiyûbî. *Zahîretü'l-ukbâ fî şerhi'l-müctebâ*. 1. Basım. 40 Cilt. yy.: Dâru Âli Berûm, 1424/2003.
- Yücel, İrfan. "Hilâl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/1-2. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.